

DİLİN AYNASINDA KÜLTÜR: HUMBOLDT FELSEFESİNDE DİL – KÜLTÜR İLİŞKİSİ¹

Culture in the Mirror of Language: Language – Culture Relationship in Humboldtian Philosophy

Rabia Topkaya*

rabiatorpkaya@gmail.com

Özet

Bu çalışmada Humboldt'un kültür ve dil arasında kurduğu ilişki incelenecektir. Filozofa göre, kültür dil tarafından oluşturulmasının yanı sıra dili de kurar. Bu karşılıklı ilişkinin temelinde dil ve tin özdeşliği yatar. Dili düşüncenin temsili olarak gören anlayıştan dil ile düşüncüyü özdeş gören anlayışa geçilmesi bugünkü postyapısalcı dil görüşleri bakımından önemlidir. Postyapısalcı görüşlere göre dil temsil etmekten ziyade hakikati kurandır. Boethus üçgeni bakımından ele alındığında, ilk dil görüşlerindeki dünya-düşünce-dil ilişkisi farklılaşmış, onlarda dil gerçekliğin ikincil bir temsili iken, Humboldt'ta özdeş görülen dil ve düşünce gerçekliğin birincil temsili olmuştur. Sonrasında postyapısalcılarla birlikte bu temsil düşüncesi geri plana atılıp dilin hakikati inşa etme özelliği öne çıkarılacaktır. Çalışmada Saussure kadar etkili olmamış olsa da aslında bir Saussure önceli olan Humboldt'un görüşlerinin, postyapısalcı düşünceye geçişte önemli bir basamak olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Humboldt, kültür, dil, hakikat, temsil, inşa, anlatı.

Abstract

In this study, the relationship offered by Humboldt between culture and language will be examined. According to him, in addition to being constructed by language culture, constructs language as well. The identity of language and spirit is the bases at of this interaction. The transition from the view which regards language as the representation of thought to the view which regards language and thought as identical has significance for the present post-structuralist language views. According to post-structuralist views, language establishes the truth, rather than represent it. In the first group of views on language, as conceived in terms of Boethius triangle, i.e. the earth-thought-language differentiation; these views regarded language as the secondary representation of truth while in Humboldt, language and thought, regarded as identical, has become the primary representation of truth. Later on, along with post-structuralists, this representation idea is pushed into the background and the language's property of constructing truth is foregrounded. This study aims to show that the views of Humboldt, as a predecessor of Saussure, although not as influential as him, are important in the transition to the post-structuralist thought.

Keywords: Humboldt, culture, language, truth, representation, construction, narrative.

ViraVerita E-Dergi, Sayı 4, s. 59-71 (ISSN: 2149-3081)

ViraVerita E-Journal, Issue 4, p. 59-71 (ISSN: 2149-3081)

* Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Felsefe Bölümü.

Giriş

Felsefe tarihi boyunca yapılan kültür/doğa ayrımı kapsamında, insan ile insan dışı doğa, akıl üzerinden ayrıştırılarak değerlendirilmiştir. Ancak bu ayırım akıl ve düşünce ile yapılmasına koşut bir şekilde, bazı filozoflarca da “dil yetisi” üzerinden yapılmaktadır. Bunun sonucunda, insanın özü artık dil yetisine sahip olma olarak ortaya konulmuş olur. Dil insanın algı ve düşüncesini hem barındırır hem biçimler. Başka bir deyişle, kuşaktan kuşağa aktarılan dil, insanın algı ve düşüncesini önceler, belirler. Özellikle yirminci yüzyıl felsefesinde dil ve anlatı, dünya görüşümüzü, hakikat anlayışımızı belirleyen şey olarak görülmüştür. Humboldt'un dil ile düşüncenin özdeşliği görüşü de bu bakış açısından önceki bir kırılma olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada, Humboldt'un dil ile tin arasında kurduğu özdeşlik ile onun biçimlenmemiş düşüncenin ancak dille eklemlenme sürecinde belirginlik kazandığına dair görüşü ve ulusların tinini, kültürünü dillerinin oluşturduğuna dair belirlemeleri açıklanarak Humboldt'un felsefesinin neden bir kırılma olarak değerlendirilebileceği ortaya konulacaktır. Humboldt'taki dil - kültür ilişkisi, onun dili ürün ve etkinlik olarak incelemesi ve dili üründen ziyade biçimlendiren, inşa eden şey olarak düşünmesi, filozofun görüşlerinin yaklaşık bir buçuk yüzyıl sonraki post-yapısalcı dil/dünya görüşlerinden önce dil felsefesindeki önemli bir kırılma olarak değerlendirilmesinin yolunu açar.

Kültür - Doğa Ayrımının Dil Yetisi Üzerinden Yapılması

Kültür-doğa ayrımının kendi sorunları bir yana bırakılarak² bu ayrımın nasıl yapıldığına bakacak olursak klasik yaklaşım; insanı akli sayesinde doğasının dışında bir kültür oluşturabilen varlık olarak ortaya koyar. İnsanı diğer canlılardan ayırma da temelde kültür/doğa ayrımına dayanır. Felsefe tarihi boyunca pek çok filozof tarafından kabul

gören bu yaklaşım, akla vurguyu değişik insani özellikler üzerinden yapar; insanın diğer canlılardan farkı, kimi zaman erdemli davranabilmesi ve politika yapabilmesine kimi zamansa bilim üretebilmesine bağlanır. Daha genel olaraksa insanı diğer canlılardan ayıranın gerek kendi dışındaki dünyayı gerekse kendisini düşünüp algılaması ve bu algı ve düşünceleri iletebilmesi olduğu söylenebilir (Kılıç, 2003, s. 55). Genellikle insan ile insan dışı doğa ayrımı akıl/düşünce üzerinden yapılagelmiştir ki bahsettiğimiz düşünüp algılama ve bu düşünceyi ilete becerisi de aynı bağlamda bir yaklaşımdır. Ancak ayrımı bu şekilde yapmak, vurguyu dile çekmektedir ki dilbilimciler genelde insanı diğer canlılardan ayıran şeyi ‘dil yetisi’ olarak ortaya koyarlar. Ayrımı dil yetisi ile yapma, Humboldt’a kadar geri götürülebilir. Zaten daha sonra Chomsky de Humboldt’tan esinlenerek insanın doğasını dil yetisi olarak ortaya koyar. Humboldt açısından dilin doğuşu keyfi değildir, dilin doğuşu insan doğasının özündendir (Kula, 2012, s. 45). Chomsky de benzer şekilde insan doğası dediği şeyi dil üzerine kurar. Gerçekten de düşük zekâdaki bir insanda bile, problem çözmede, uyum göstermede budala bir insandan daha üstün olan maymunda olmayan bir şey vardır: *dil yeteneği*. Chomsky’ye göre hayvanların doğasının mekanik olduğu görüşü hep dil yetisine dayanmıştır. Hayvanlar uslarını kullanabilselerdi, sınırsız bir çeşitlilikte konuşma yetileri de olurdu (Chomsky, 2011, s. 37-8).

Dil ve Anlatı

Kılıç, dili “hem insan algı ve düşüncesini önceleyen kalıpları üreten hem de insan algı ve düşüncesini bizzat ürettiği kalıpları barındıran” şey diye niteler (Kılıç, 2003, s. 55). Burada geçen üretmeye dipnot düşen yazar “dilimizin önceden biçimlediği bir dünyayı düşünürüz” ifadesini kullanır (Kılıç, 2003, s. 55). Bu fikir Kılıç’la ortaya çıkmamıştır elbette. Bu, dil yüzyılı diye anılabilecek yirminci yüzyıl felsefesinde kabul görmüş bir düşüncedir. Gerek dil gerek tarih hakkındaki felsefi sorgulamalarda *anlatı* kavramı önem kazanmış ve özellikle Foucault ve Derrida’nın düşünceleri ile dünyayı anlatılarla kavradığımız, anlatıdan önce gelen düşüncelerimizin bulunmadığı görüşü yaygınlık kazanmıştır. Bunu en iyi anlatan belki de Jenkins’in şu ifadesidir: “Dünya/geçmiş, bize

daima öyküler olarak sunulurlar ve bu öykülerin gerçek dünyaya/geçmişe karşılık gelip gelmediklerini, bu öykülerden [anlatmalardan] sıyrılarak bilemeyiz; çünkü ‘gerçeklik’i, ‘zaten her zaman’ [varolan] bu anlatmalar oluşturur” (Jenkins, 1997, s. 21).

Burada bütün vurgu, yoruma ve yorumların da ancak başka yorumlara dayandığına yaygın deyiş ile söylenirse, okuma ve yeniden okumalarla dünyaya ya da hakikate dair düşüncelerimizin oluştuğudur.

Kılıç insanın bütünlüklü dünyayı zihninde bütün olarak kavrayamayacağından söz eder; o yüzden hep bölümlenmek, sınırlandırmak ve süreksizleştirmek ihtiyacı duyar. Bu, insanın sınırsız dünyayı ‘düzen’ içinde kavramak istemesinin bir sonucudur. Bu ihtiyaç, kategoriler üretilmesinin önünü açar. Kategorilerin dilden dile farklılaşması ise, göstergenin nedensizliği ve dilin nesnelere değil kavramlara dair olması sebebiyledir (Kılıç, 2003, s. 56). Kılıç’ın örneği Türkçe ve İngilizcede mekân kategorisinin düşünülüş biçimidir. Türkçede söyleyen kişinin yakınlığına göre mekânsal bölümlenme üçlü bir yapı gösterir; *bura* öznenin birinci dereceden, *şura* ikinci dereceden ve *ora* üçüncü dereceden yakınlığını imler³. Oysa İngilizcede *here* (bura) özneye birinci derece yakınlıktır, *there* ise hem *şura* hem *ora* anlamını içerir (Kılıç, 2003, s. 56). Benzer şekilde, insanların doğa algılayışları ve insan algılayışları da dilleri ile doğrudan bağlantılıdır. Dillerdeki renk adları toplumun doğa algılayışına, akrabalık adları da insan algılayışına örnek verilebilir. Renk tonlarının ayrımı, dillerde bu ayrımların olması/olmaması (sarı ile turuncuyu ayırmaması örneğin) ya da belli bir rengin ayırım yapılmamış bir şekilde kavramının olmaması (açık mavi ve koyu mavinin olup yalın mavi kavramının olmaması) hep kültürle ilişkisinde düşünülmelidir. Palmer’in “bir dilin sözcükleri[nin] çoklukla dünyanın gerçekliğini değil, o dili konuşan insanların ilgilerini yansıtır”⁴ ifadesi bunu açık şekilde ortaya koyar (Kılıç, 2003, s. 58).

Dil – Kültür İlişkisi

Dil hem algılayışın farkını bize gösterir hem de bu farkın olduğu toplumca oluşturulmuş olduğundan, topluluğa da bu kültürü aktarmış olur (Kılıç, 2003, s. 58). Sonuçta da Humboldt'taki vargıya ulaşılır; dil ve düşünce sanıldığından çok daha yakındırlar, aslında özdeşirler⁵ ve kültür dili, dil kültürü oluşturmaktadır.

Bir halkın tinsel bireyselliği ile dilinin şekli öylesine birbiriyle kaynaşmıştır ki, bunlardan biri verilse, diğeri ondan bütünüyle çıkarılabılır. Çünkü *zihinsel yetenek*⁶ ve dil ancak karşılıklı olarak birbirine uygun düşen biçimlere izin verirler ve bunların gelişmesine yardımcı olurlar. Dil, sanki halkın tininin dış görünüşüdür, dil halkın tini ve tin de halkın dilidir; onları asla yeterli biçimde özdeş olarak düşünemeyiz (Humboldt, 1988, s. 46).

Humboldt'taki dil-düşünce birliğini biraz açmak gerekirse, öncelikle bunun dil ile düşünce birbirine eşittir demeye gelmediğini söylemekte fayda vardır. Dil ile düşünce birbirinin tıpkısı ve aynısı değildir. Özdeşlik ya da birlik ifadeleri kullanılırken anlatılmaya çalışılan dilin bir etkinlik olarak ele alınan tinin ürünü olduğu ama bu ürün denilen şeyin de aslında tini şekillendirdiğidir. Yani, dil ve kültür arasında karşılıklı bir etkiden söz edilebilir; bu karşılıklı etki dolayımında da Humboldt'un dil ve düşünceyi birbirinden ayırmadan ele aldığı, dil ve düşünce arasında bir özdeşlik yakaladığı söylenebilir.

Humboldt'un Ergon/Energia Ayrımı

Bu noktada Humboldt'un *ergon/energia* ayrımından söz etmek gereklidir. Dilin bir ürün (*ergon*) değil, bir etkinlik (*energeia*) olduğunu söyleyen Humboldt, dilin gerçek tanımının da genetik olduğunu belirtir. "Dil, eklemleri sesi düşüncenin bir ifadesi haline getirme yönünde tinin her an tekrarlanan çalışmasıdır" (Humboldt, 1988, s. 50).

Kula Saussure'ün *langue/parole* (dil/söz) ayrımını Humboldt'taki *ergon/energia* (ürün/etkinlik) ayrımına benzetir (Kula, 2012, s. 140). Buna ek olarak Chomsky'deki *competence/performance* (edinç/edim) ayrımı da bunlara benzer. "Edinç (*competence*); konuşan ve dinleyenin sonsuz sayıda tümce üretip anlamasını sağlayan

düzenek ya da kurallar dizgesi, kısaca onun diline ilişkin bilgisidir. Edim (*performance*) ise, “edinç denilen dilsel yeteneğin somut nitelikli konuşma eyleminde gerçekleştirilmesi” olmaktadır” (Gülsoy, 2005, s. 156). Bu paralel yapıların ilk kısımları; *langue, ergon, competence* dil dizgesine ve dizgenin olanaklarına işaret ederken, diğer taraftaki; *parole, energia, performance* ise bireysel kullanıma ve biçimlenmiş yapıya gönderir (Kula, 2012, s. 145).

Humboldt dilin bir etkinlik olduğunu söyleyerek yaratıcılığa vurgu yapar. Dili ne mekanizma ne de organizma olarak ele almayı son derece özgül bir insan etkinliği olarak görür. Öte yandan da dilin yarattığı üründen de etkilendiğini ve oluşumu içinde dilin gerçek doğasının, ancak *energeia* ile *ergon* arasındaki etkileşimin sonucu olarak kavranabileceğini ileri sürer. Yani dilin içine doğduğumuz için tarihsel malzemeyi devralarak düşünmeyi oluşturan zihinsel etkinlik daha önce verilmiş şey üzerine yönelir; bu saf bir yaratımdan ziyade bir yeniden-şekillendirme etkinliğidir (Humboldt, 1988, s. 50). Tarihsel olarak dil ile *ergon* halinde karşılaşırız ve bireysel söz edimindeki etkinlik olan yeniden-yaratımda da önceden şekillendirilmiş malzeme ve biçimin kısıtlamalarına tabi kalırız. Dilin saf bir edim olması ise dilin ilk ortaya çıktığı *eklemlenme* anına karşılık gelir.

Humboldt'ta Düşünce – Dil İlişkisi ve Eklemlenme

Humboldt'un dil olmaksızın düşünmeyi imkânsız bulması kendi dönemi göz önüne alındığında büyük bir savdır. Çünkü bu öncellerinden bir farklılıktır. Daha önceki inanişaya göre dil olmadan da düşünebilir, fakat sadece düşündüklerimizi aktaramazdık. Humboldt'a göre ise, dilsiz düşünme ancak biçim almamış, açıklık kazanmamış bir akış olarak mümkün olabilirken düşünmenin varlığa gelişi ancak dille olur. Humboldt düşünme ve dilin bu bağlaşımlarını *eklemlenme* süreci olarak açıklar. *Eklemlenme* biçim almamış, tasarımların sürekli bir akışından ibaret olan düşünme ile yine biçimden yoksun sesin, karşılıklı açıklık kazanma çabası içinde birbirleriyle bir araya gelip dilin bileşenleri halinde düzen kazandıkları bir tinsel etkinlik sürecidir.

“Düşünce dilin ilk unsuru ile, *eklemlenmiş* ses ile başlar ve elbette ses biçim verilmekle eklemli hale gelir” (Humboldt, 1988, s. 51-2). Tin ancak düşünme ve sesi eklemleyen yaratıcı sentez ile kendi öz etkinliğini nesne olarak karşısına koyabilir. “Humboldt için dil, sözcüklerden ayrı birtakım düşüncelere sözcükleri iliştiirmekten ibaret değildir; fakat bizzat düşünce üretme ve kavram kurma sürecine katılan biçimlendirici bir etkinliktir” (Altuğ, 2008, s. 67). Eklemlenmede oluşturulan düşünce-ses sentezi ise aklın bir ürünü değildir; amaçlılık ve niyetlilik içermez. Böylece dil de araçsal bir mekanizma olamaz. Düşünmenin düşünüm etkinliği olarak bu şekilde eklememesi, ancak zihnin karşı-parçası olan sesin sürekli akışının da birbirinden ayırt edilmiş bir dizi ses birimi içerisinde eklememesi ile mümkündür. Tekrarlanabilen, sembol olarak işlev gören bu ses birimlerinin eklememesi düşünmedeki ‘birim’leşme için zorunlu koşuldur. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, refleksiyon (bilinçsizce olan düşünme akışı değil de öz bilinçli bir düşünme; düşünüm) işlem yapacağı birimlere ihtiyaç duyar. Kavram sözcük olmaksızın ortaya çıkamaz. Yani sözcük, kavramın basitçe bir göstergesi değildir. Kavram ancak sözcükle bir birim haline gelir ve bütünlüğünü sözcük aracılığıyla kazanır; sözcük ve kavram birbirinden ayıramazlar. “Ancak sözcük, *kavramı düşünce dünyasının bir bireyi durumuna getirir ve kendinde olandan kavrama önemli şeyler katar. İde, sözcük sayesinde belirlilik kazanır ve belli sınırlar içinde tutulur*” (Kula, 2012, s. 39). Düşünce ancak sözcükle belirlenip kavranıyorsa düşünce dille mümkündür.

Tamamen duyuşsal bir nesnenin kavramı söz konusu olduğunda bile bu kavramın farklı dillerdeki hali aynı şeyi söylüyor değildir. Sözcük nesneyi değil de kavramı temsil ettiği için bu böyledir. Kavramsa tin tarafından dilin bakışı ile oluşturulmuştur. Farklı dillerdeki kavramlar aynı nesnenin farklı özelliklerine dikkat çekiyor olabilirler. Humboldt bunu “Dil Üzerine. İnsan Dilinin Yapısının Çeşitliliği ve Onun İnsan Türünün Zihinsel Gelişimindeki Etkisi Üzerine”de⁷ ifade ederken sadece kavramın değil, zihnin nesnesinin de dil ile mümkün olabileceğini söyler, çünkü dışsal bir şeyin bilinç için varlık kazanması da kavram aracılığıyla olmaktadır (Humboldt, 1988, s. 59). Daha önce de belirtildiği üzere sözcüğün nesneyi değil kavramı imliyor olması aynen Saussure’de de bulunabilecek bir düşüncedir.

Kavram ve sözcüğün ayrılmazlığı, bize Saussure'ü anımsatır. Saussure'deki işitim imgesi ve zihinsel imge birliği, öyle ki Saussure bunu bir kâğıdın birbirinden ayrılamayacak iki yüzü gibi ele almıştır, kendisinden önce Humboldt'un söylediği sözcük ve kavram birliğine oldukça benzemektedir. Öyle ki; Taylan Altuğ "dilin düşüncenin biçimlenmesinde oynadığı bu etkin rolü Humboldt'un dil-düşünce bağıntısını kavrayışındaki kendine özgü yan" olarak ifade etmiştir (Altuğ, 2008, s. 67).

Humboldt, tin ve dil ile etkinlik ve yaratım arasında analogi kurarak başlangıçta bunların birbirinden ayrılamayacağını, ancak bireysellikleri dolayısıyla özgül biçimleri ortaya çıkacağından dilleri, özgül araçlarla özgül amaçlara ilerleyen bir işleyiş olarak ele almak gerektiğini; yani her dilin o dili konuşanlarca şekillendirilmiş olduğunu belirtir (Altuğ, 2008, s. 68).

Dil – Toplum İlişkisi

Dil Humboldt için toplumsallığın⁸ bir ürünüdür. Bireyin değil daha ziyade ulusun veya toplumun ürünü olan dil, ulusun önceki ve sonraki kuşaklarınca benimsenir (Kula, 2012, s. 40). Kuşaklar gelip geçerken dilin kalacağını belirten Humboldt için, "her kuşak dili önünde bulur; onu olduğundan daha güçlü duruma getirir; ancak tümüyle ve her yönüyle oluşturamaz; kendisinden sonra geleceğe bırakır" (Kula, 2012, s. 45). Dilin hem var oluşunu hem gelişimini toplumsallığa bağlayan Humboldt için, toplumsal olma eğiliminin kendisi de insanın özünden kaynaklanmaktadır. Bu belirlenim, iki önemli görüş barındırır. İlki, Humboldt'un insana özgü her türlü yetiyi toplumsallık içinde gelişebilir şeyler olarak düşünmesidir. İkincisi ise, tüm insanların sahip olduğu bir öz fikridir. Bireyler özlerinden gelen yetkinleşme arzusu ile eyler. Bu iki öge dil için özellikle önemlidir; "çünkü, toplumsal etkileşim, dil üzerine *ne ölçüde büyük ve devingen* bir güç olarak etki ederse, dil o ölçüde *eşit koşullar altında* ve anılan ortak yönler temelinde *anlaşım olanağı ve dillerin karşılıklı yetkinleşmesinin aracını kazanır*" (Kula, 2012, s. 71). Humboldt'a göre, insan doğası tek ve birdir. Bunun da çocukların dilin içine atılmasında görülebileceğini düşünür. Dilin temelini insanlığın birliği, bütünlüğü oluşturmaktadır (Kula, 2012, s. 73). Hatta Humboldt, insanda düşünmenin

dahi toplumsallığı gerektirdiğini, sadece 'ben'in düşünmeye de dile de olanak sağlamayacağını, illa ki bir 'sen'in gerekli olduğunu düşünür (Kula, 2012, s. 71). Humboldt'un bu düşüncesi de Saussure ile paralellik göstermektedir. "Bir ulusun töreleri dilini etkiler, öte yandan ulusu yaratan büyük ölçüde dildir" (Saussure, 2001, s. 51) diyen Saussure için de birey dili keyfince bir anda değiştiremez, en fazla ona yeni sözcük önererek ufak çaplı katkılar sağlayabilir. Yine Humboldt'takine benzer şekilde dil toplum tarafından oluşturulmuştur ve toplumun ürettiği dil de toplumu kurmaktadır. Humboldt için kesindir ki; "Toplum olmaksızın dil, dil olmaksızın toplum olmaz" (Kula, 2012, s. 40).

Dilin kendi varlığını koruması da bu özelliği ile ilgilidir. Toplumun bir ürünü ve tarihsel bir oluşum olan dil tümeldir, bireyleri kapsar, bireylerin düşünme ve iletim olanaklarını biçimler. Böylece varlığı sürüp gider. "Sözcüklerin sürekli aktarımı ve sürekli üretimi, ancak insanlık son bulduğu zaman son noktasına ulaşır" (Kula, 2012, s. 41).

Düşünce ile dil arasında diyalektik bir belirlenim ilişkisi gören Humboldt'a göre, "düşünce ve dilin birbirine karşılıklı bağımlılığı, dillerin asıl olarak bilinen hakikati anlatmanın aracı olmadığını, bunun çok ötesinde daha önce bilinmeyen hakikati keşfetmenin aracı olduğunu" ortaya koyar. Bundan dolayıdır ki, diller arasındaki fark, "seslerin ve göstergelerin arasındaki fark değil, dünya görüşleri arasındaki farktır" (Kula, 2012, s. 42).

Humboldt'a göre dil, düşünceyi ileten olmaktan ziyade *biçimlendiren organdır* (Humboldt, 1988, s. 54). Humboldt için dil yalnızca bildirişim aracı değildir, daha çok konuşanın tininin ve dünya görüşünün bir yansımasıdır. "İnsanlar arasındaki bildirişim göz önünde bulundurulmaksızın, konuşma tek başına bir bireyin düşünmesinin zorunlu koşuludur" (Humboldt, 1988, s. 56).

Uluslardaki Tin – Dil İlişkisi

Ulusun bireyselliği ise ulusların dillerinin birbirinden farklı olmasından yakalanır. Uluslar dili nasıl şekillendirmiş olduklarını bilmezler ama diller yine de halkların tinsel bireyselliğin özgül sınırlarına tabidirler. O halde dil, bir yandan özerklik içerisinde

yalnızca kendisinden ve mutlak biçimde özgür olarak ortaya çıkan bir şey; fakat öte yandan, ait olduğu ulusa bağımlı ve kısıtlı bir şeydir. *Eklemlenme* uğrağında şekillenen ses, yeni yaratım edimleri üzerinde bir etki meydana getirir. *Ergon, energeia*'yı etkiler; ürün üretim üzerinde bir karşı etkide bulunur. Humboldt açısından dil ve tinin özdeş olduğunu söylemiştik. Bunu ise ulusun dili ve dünya görüşü üzerinden değerlendiren Humboldt için “farklı diller, ulusların özgün düşünme ve duyumsama tarzlarını oluştururlar” (Kula, 2012, s. 45).

Bireyselliğin uluslarda nasıl gözlemleneceğine bakarsak; Humboldt'a göre, ulustaki bireysellikler, bazı ortak özellikler yoluyla tikel bir birlik oluşturur. Bu ortak özellikler ise ulusun birtakım ortak eğilimlerinden kaynaklanır. Dilin bütün biçimi, bilinçsizce bağdaşan bu eğilimlerin doğal etkisi ile kurulur. Bu ilk *eklemlenme* anında etki gösterir ve böyle olduğu için ulusun dilinden onun karakteri çıkarılabilir. Ayrıca dil de kendi dünya görüşü ile konuşana sınırlamalar koyduğu için o da ulusun karakterini belirler. Bunların temelinde yine Humboldt'un dil-düşünce özdeşliği görüşü yatar. Humboldt, “insan düşünebildiği şeyi dile getirebilir” diye düşünür. Düşünme dile bağımlı olduğuna göre, mümkün potansiyel düşünme ile kavramlar biçimlendiğinden dil, ulusun “sözlüğü”nü oluşturur ve böylece kavramsal imkânlarını oluşturduğu gibi sınırlamış da olur (Humboldt 1988: 51). Bir dilin başlangıç evresinde şekillenen imkânlılık, o dili kullanan ulusun düşünce tarzında belirleyici rol oynar. Bir halk nasıl düşünüyorsa öyle konuşur ve nasıl konuşuyorsa öyle düşünür; bunun temelinde de halkın maddi ve tinsel yatkınlıkları vardır.

“Her dil bir dünya görüşüdür” diyen Humboldt'ta her ulusun kültürünü sahip olduğu dile aktardığı veya kültürü sayesinde dili bu kavramlarla kurduğu açıktır (Kula, 2012, s. 50). Öyle ki tinsel olanın dil yoluyla geçerlilik kazandığını düşünen Humboldt ulusu da dili üzerinden tanımlar. Ulus, “belirli bir dilin karakterize ettiği insanlığın tinsel ve ülküsel tümlük açısından tikelleşmiş biçimidir” (Kula, 2012, s. 63).

İnsanın düşünceleri, aslında dilinin ona izin verdiği ölçüde kurulmaktadır. İnsanın dili özünden türettiği ve kendini de dile katarak oluşturup geliştirdiği söylenebilir. Humboldt'un ifadesiyle dil, “ait olduğu ulusun etrafına bir daire çizer” (Kula, 2012, s.

75). Bu daire dışına ise ancak başka bir dil içinde düşünerek çıkılabilecektir. Bu öğrendiğimiz bir yabancı dilin kavramları ile düşünerek kendimizi kurabiliriz demektir. Ama Humboldt'a göre, o yabancı dile bile kendi dünya ve dil görüşümüzü katarız (Kula, 2012, s. 75). Bir dilin dışına ancak başka bir dil ile düşünerek çıkabiliyorsak, bu demektir ki herhangi bir dilin değil ama genel olarak dilin dışına hiçbir şekilde çıkamayız.

Sonuçta, Humboldt'un sözü edilen görüşlerinden, dilin "dışımızdaki gerçekliğin basit ve edilgen bir yansıması değil, o gerçekliğin belirli bir şekilde algılanmasına ve anlamlandırılmasına dayanan bir inşa" olduğu fikri çıkarılabilir (Kılıç, 2003, s. 60). Dil kültürel yönelimleri hem barındırır hem de dili kullananlara benimsetir ya da aktarır. Bu yaklaşım Humboldt'tan Sapir ve Whorf'a kadar uzanan bir okul olarak görülmektedir. Ancak artık fikrin geçerliliğini yitirdiği, dilin kültür üzerindeki belirlenimin bu okulun düşündüğünden daha az etkili olduğu düşünülür. "Bugün *dil-içi dünya-görüşünün* anılan bilginlerin ileri sürdüğü denli insanların dünyaya yaklaşımını belirlemediği kabul edilmektedir" (Kılıç, 2003, s. 60). Bu çalışmada ise aksine; ilgili düşünürlerin söylediğinden de fazla etkisi olduğu ileri sürülmektedir. Çünkü metnin başında da belirtildiği üzere; anlatıdan sıyrılıp oluşturabileceğimiz bir hakikat yoktur. Anlatı ise ancak dille bize yansıyan dünyaya dair yine dille yapılan yorumlarla gelir insana. Foucault'nun "yeni bir şey söylediğimi sandığım her seferinde yanılıyorumdur. Sadece dilsel kurallar değil, daha önemlisi bazı epistemolojik kurallar işbaşındadır" (Chomsky ve Foucault, 2005, s. 27-8) ifadesi üzerinden düşünürsek söylenebilecek her şey ya dilde ya da en azından dille kurulmuş olan dünya görüşünde daha önceden de vardır.

Sonuç Yerine

Humboldt felsefesine ilişkin en bilinen yan, onun dil ile kültür arasında kurduğu ilişkidir. Bu çalışma açısından asıl önemi, dil ile tin arasındaki birlik düşüncesi üzerinden dil ile düşünceyi özdeş hale getirmiş olmasıdır. Klasik Boethius üçgeni (dünya-düşünce-dil) açısından ele alacak olursak bu bir kırılma olarak değerlendirilebilir. Çünkü Humboldt'tan önce dil dünyanın temsili olan düşünceyi imleyen, ikinci dereceden bir

temsil iken artık düşünce ile birlikte dünyanın birinci elden bir temsilidir. Dil-düşünce birliği dünyayı temsil eder.

Post-yapısalcılıkta ise, dil temsil etmekten ziyade göstergeler aracılığıyla iş gördüğünden ve göstergeler asla hakikatin doğru ve doğrudan aktarımı olamayacağından; ne anlamı hatta ne de kendimi bütünlüklü ve saf bir şekilde deneyimleyemem. Dil imal edilen bir araç olduğundan temsil etmekten ziyade kurar (Eagleton,2004, s. 163-4).

Humboldt'un düşünceleri sonradan dilin temsil değil de hakikatin inşası olduğu yollu görüş için bir kırılma olmuştur, elbette Saussure etkisi inşa fikrinde daha önemli bir öncel olarak değerlendirilebilir. Ama aslında Saussure'ün fikirleri daha etkili olmuş olsa da Humboldt felsefesi, Saussure'den önce ondaki birçok düşüncenin benzerini, en azından nüvelerini barındırmaktadır. Bu durum üzerinde çok çalışılmamış olsa da, oldukça ilginç bir durumdur. Sırf bu durum bile çalışmanın ana fikrinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Çünkü sadece kültür de değil tüm hakikat dille kurulur. Humboldt, Saussure'den önce onun görüşlerinin çoğunu dile getirmiş olsa da okunma ve yaygın bilinme bakımından ondan daha etkili olan Saussure inşacı dil düşüncesini oluşturan filozoflar tarafından daha çok ele alınmıştır. Bu da yine gösterir ki; anlatılardan bağımsız bir şekilde düşünceler kurulamamaktadır.

Sonnotlar

¹Bu çalışma yazılmakta olan doktora tezimin ikinci bölümünün ilk kısmının yalınlaştırılmış bir versiyonudur.

²Makale kapsamının dışına çıkmayı gerektirir. Bir örnek vermek gerekirse ekofeminizm doğaya tahakküm kuran ve onu aşağı gören bu ayrımın hem sonuçlarını hem de bu ayrımın kendisini sorunlu bulur. Daha kapsamlı açıklama için bakınız; Plumwood, Val. (2004). *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*. (Çev: Başak Ertür). İstanbul: Metis Yayınları.

³Türkçe'deki bura, şura ve ora mekânsal yakınlık bakımından farklı da kullanılabilirdi düşünülebilir. Ancak burada sadece dillerdeki kavramsal farklılıklara örnek olarak alıntılanmıştır.

⁴Kılıç, Palmer'in bu ifadesini Ullman'dan aktarmıştır.

⁵Burada özdeşlik mantık çerçevesinde düşünülmemelidir, elbette dil ve düşünme iki farklı kavramdır. Ancak bu özdeşlik söylemi Humboldt'un kendisine ait olup dil ve düşüncenin ayırlamayacak şekilde kaynaşmış ve birbirini kurup oluşturan yapısını imlemektedir.

⁶İngilizce çeviride *intellectuality* olarak geçen kavramın Türkçeye *zihinsel yetenek* olarak çevrilmesi uygun görüldü.

² *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, bu metinde *On Language. On the Diversity of Human Language Construction and Its Influence on the Mental Development of the Human Species* edisyonu kullanılmıştır.

⁸Toplum, ulus kavramları modern siyasette farklı anlamlara gelseler de Humboldt'un dönemi gereği bunları ayırmadan kullandığını belirtmekte fayda vardır. Kavramlar arasındaki farklara dair daha ayrıntılı bilgi için bakınız; Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein. (2007). *İrk, Ulus, Sınıf*. Nazlı Ökten (Çev). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Kaynakça

Altuğ, Taylan. (2008). *Dile Gelen Felsefe*. İstanbul: Yapıkredi Yayınları.

Balibar, Etienne ve Wallerstein, Immanuel. (2007). *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*. Nazlı Ökten (Çev). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Chomsky, Noam. (2011). *Dil ve Zihin*. Ahmet Kocaman (Çev). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Chomsky, Noam ve Foucault, Michel. (2005). *İnsan Doğası: İktidara Karşı Adalet*. Tuncay Birkan (Çev). İstanbul: bgst Yayınları

Eagleton, Terry. (2004). *Edebiyat Kuramı*. Tuncay Birkan (Çev). İstanbul: Ayrıntı

Yayınları.

Gülsoy, Derya. (2005). "Medyanın Altyapısına Mualif Bir Yolculuk Noam Chomsky". *Kadife Karanlık 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar* içinde s.139- 191. Nurdoğan Rigel (Ed). İstanbul: Su Yayınevi.

Humboldt, Wilhelm von . (1988). *On Language*. Peter Heath (Çev) . Cambridge: Cambridge University Press.

Jenkins, Keith . (1997). *Tarihi Yeniden Düşünmek*. Bahadır Sina Şener (Çev). Ankara: Dost Kitabevi.

Kılıç, Savaş. (2003). "Sözcüklerle Nesnelere Arasında: Dil – Kültür İlişkisi Üstüne Notlar". *Anlamın Gizi Dilden İdeolojiye* içinde s. 55-61. İstanbul: İthaki Yayınları.

Kula, Onur Bilge. (2012). *Dil Felsefesi Edebiyat Kuramı -1*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Plumwood, Val. 2004. *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*. Başak Ertür (Çev). İstanbul: Metis Yayınları.

Saussure, Ferdinand de. (2001). *Genel Dilbilim Dersleri*. Berke Vardar (Çev). İstanbul: Multilingual Yayınları.